

Азарка, В. У. Абзац у творах Кузьмы Чорнага / В. У. Азарка // Роднае слова. — 2000. — № 5. — С. 26–28.

В. У. Азарка

Абзац у творах Кузьмы Чорнага

Абзац — аўтаномна арганізаваная частка літаратурнага твора, элемент яго кампазіцыі, які валодае ўнутранай стройнасцю і зладжанасцю¹. У мастацкім тэксце абзац выконвае, перш за ўсё, архітэктанічную функцыю: афармляе знешняе чляненне тэксту, садзейнічае ўспрыняццю асобных яго частак. Паколькі архітэктоніка — адзін з элементаў кампазіцыі, то абзац выконвае і кампазіцыйную функцыю: удзельнічае ў руху дзеяння, раскрыцці тэмы, у разгортванні часавай і прасторавай перспектывы твора.

Асаблівая роля ў кампазіцыі мастацкага тэксту належыць ініцыяльным (пачатковым) і фінальным (заклучным) абзацам твора ці раздзела, якія дапамагаюць успрыняць мастацкі тэкст як закончанае цэлае, маюць моцную сэнсавую напружанасць, аддзяляюць тэкст ад нятэксту².

Ініцыяльны абзац уводзіць чытача ў вобразны мастацкі свет, сігналізуе аб пераходзе са свету рэчаіснасці ў свет уяўлення, уздзейнічае на яго пачуцці, выклікае пажаданы эмацыянальны настрой. Акрамя таго, пачатковы абзац з'яўляецца важным зыходным элементам кампазіцыйна-тэматычнай структуры мастацкага тэксту: яго мікратэма непасрэдна ці апасродкавана звязана з тэмай ці падтэмай усяго твора або яго часткі. Выконваючы адначасова інфармацыйную функцыю, абзац служыць своеасаблівым пралогам, які рыхтуе пэўнае ўспрыняцце далейшага апавядання.

Часта Кузьма Чорны пачынае свае творы **абзацамі-экспазіцыямі**, у якіх інфармуе чытача пра час і месца дзеяння, знаёміць з героямі

апавядання і падае пра іх звесткі, неабходныя для раскрыцця заканамернасцяў далейшых паводзін дзейных асоб. Па сваёй прыродзе гэта статычныя, апісальныя абзацы:

Там, дзе наблізу чутны гарады Нясвіж і Слуцк, незадоўга да першай імперыялістычнай вайны пачаў бяднец у сваім маёнтку пан Гальвас. Гаварылі, што ён меў тытул не то графа, не то барона, але дакладнасць гэтай справы не вельмі цікавіла тутэйшых людзей. Куды цікавей было тое, што Гальвасу прыйшла патрэба прадаць частку свае зямлі, якой у яго было так тысяч дзве дзесяцін. Маёнтак яго пачаў занепадаць яшчэ раней, але да продажу пяцісот дзесяцін ён дадумаўся толькі тады, калі пачаў піць і гуляць у карты. Праз карты, казалі, ён і залез у даўгі³

Пачатковы абзац рамана “Вялікі дзень” устанаўлівае сувязь тэксту з рэчаіснасцю, удакладняе час (незадоўга да першай імперыялістычнай вайны) і месца (маёнтак недзе каля Нясвіжа і Слуцка), уводзіць аднаго з герояў (пана Гальваса) у мастацкі твор.

У творах пісьменніка частыя ініцыяльныя абзацы, прысвечаныя апісанню прыроды, бо пейзаж для яго не самамэта, а сродак паглыблення і тлумачэння вобраза героя, своеасаблівы фон канфлікту:

Зоры пабялелі, і на ўсходзе неба запалавела. Ясна вызначыліся панурыя абрысы чорных асмалкаў. Старана неба, супрацьлеглая ўсходу, успыхвала як бы белым туманам, і зямля ўздрыгвалася. Але гук сюды не даходзіў. Стаяла вялікая цішыня, і павявала духам адзіноты (2, 388).

Прыведзены ініцыяльны абзац, не толькі апісвае месца дзеяння, а і дапамагае выразіць эмацыянальна-псіхалагічны стан героя апавядання.

Нярэдка пачатковы абзац знаёміць чытача з дзейнай асобай твора:

У цёмнай сялянскай хаце, прыткнуўшыся грудзмі к сталу і развярнуўшы перад сабой жмут розных папераў, сядзіць наркамземаўскі інструктар па рыбалоўству — малады хлапец, гадоў пад дваццаць два. Валасы на галаве яго зачэсаны “пад польку”, ад чаго твар яго прымае

нейкі лукавы выгляд; разглядваючы свае паперы, ён раз па разу прыжмурвае сваё правае вока, і здаецца, што знае ён нешта смешнае, але не хоча гаварыць, а толькі збіраецца падмаргнуць некаму дзеля гэтага выпадку (1, 87).

Першы абзац апавядання “Усяму свой час” прысвечаны характарыстыцы аднаго з персанажаў: называецца пасада, апісваецца знешні выгляд, звяртаецца ўвага на некаторыя асаблівасці паводзін.

Адбор лексікі і адметная будова фраз ініцыяльнага абзаца дазваляюць пісьменніку з першых радкоў твора падкрэсліць, што апавяданне вядзецца ад імя героя:

Я — чалавек, можна сказаць, не тое што вельмі богабаязны, а так сабе. Мой дзед хадзіў часамі ў цэркаў і бацюшку ў руку цалаваў, мой бацька таксама рабіў; ну і я рабіў! Ці тут бог ведае што?!. А тым часам хлапец мой, Паўлюк, ды яшчэ суседнія хлапцы, калі збяруцца ў мяне ў хаце ды калі пачнуць гэтыя свае савецкія, значыць, цапстрыкі, перагэтае, дык я сабе і думаю:

“Вось каб на вас трасца, канцамолы вы чортавы” (1, 200).

Так пачынаецца апавяданне “Папоўскі вялікдзень”, у якім —падзагаловак “Гутарка царкоўнага папачыцеля”. Вядома, што манера гаварыць залежыць ад натуры чалавека. Выдзеленыя моўныя звароты дапамагаюць чытачу бліжэй пазнаёміцца з героем, стварыць яго дакладны псіхалагічны партрэт.

Ужывальныя ў творах Кузьмы Чорнага так званыя **абзацы-псеўдапрацягі**:

У ясную раніцу Кандрат Назарэўскі паволі ішоў паўз лес каляіністай дарогай. Раса высыхала, сонца прыгравала моцна, лес аж звінеў ад птушых галасоў. Скрозь блішчала роснае ржышча і на ім — снапы. Фыркаў конь, выбіраючы траву (5, 7).

Выкарыстанне ў ініцыяльным абзацы ўласнага назоўніка *Кандрат Назарэўскі* садзейнічае стварэнню стылістычнага эфекту “пачатак з

сярэдзіны”, сутнасць якога ў тым, што зрушваецца экспазіцыя і звязаныя з ёй звесткі пра герояў, час і месца падзей застаюцца па-за межамі тэксту. У чытача ствараецца ўражанне, што перад ім працяг ужо пачатага ў мінулым апавядання, і ён вымушаны адразу ўцягнуцца ў цэнтр падзей.

Сродкам стварэння эпічнага напружання з’яўляецца ўжыванне ў ініцыяльных абзацах займеннікаў трэцяй асобы адзіночнага ці множнага ліку, нематываваных папярэднім кантэкстам:

Яны ішлі ляснымі сцежкамі і глухімі закуткамі. Ішлі з дзецьмі. Меншых неслі на руках. Яны былі маўклівыя. У гэтай маўклінасці было адзінае для ўсіх іх пачуццё — вялікае і наймацнейшае за ўсё, што асталося цяпер у іх жыцці. Гэта была нянавісць, і ёй не было ні канца, ні краю (2, 341).

Апавяданне “Маленькая жанчына” вызначаецца экспазіцыяй нявызначанасці, неакрэсленасці, якая парушае традыцыйную паслядоўнасць выкладу. Пісьменнік наўмысна ўжывае ў ініцыяльным абзацы займеннік яны і не канкрэтызуе яго. Такі пачатак трымае чытача ў напружанні, прымушае на працягу ўсяго твора шукаць адказы на пытанні: Хто? Калі? Чаму?

Паводле функцыянальна-сэнсавага тыпу маўлення, акрамя абзацаў-апісанняў, вылучаюць ініцыяльныя абзацы-апавяданні і абзацы-разважанні.

Ініцыяльныя **абзацы-апавяданні** непасрэдна уводзяць чытача ў падзеі:

Па мокрай дарозе шырокія разваліны пад’ехалі да нізкага і доўгага дзеравянага дома сельсавета. Хлапчук прыпыніў лейцамі лапавухую кабылу, злез з развалін і падкінуў кабыле сена. Лейцамі прывязаў яе за мокры клён напроць вокан на вялізным двары. Узяў з саней жменю саломы, абцёр боты і пайшоў на ганак, падагнуўшы полы аблезлага

кажушка і ўскінуўшы рукі ў адтапыраныя кішэні картовых портак (2, 12).

Апавяданне “Не хачу гэтак” пачынаецца абзацам-апавяданнем. У цэнтры ўвагі дзеянні персанажа. Экспазіцыйная інфармацыя сцісла: названы месца падзей (*нізкі і доўгі дзеравяны дом сельсавета*), іх ўдзельнік (*хлопчук*). Дынамічнасць тэкставага адрэзка ажыццяўляюць дзеясловы і дзеепрыслоўі (*хлопчук прыпыніў кабылу, злез з развалін, падкінуў кабыле сена, прывязаў яе, узяў жменю саломы, абцёр боты і пайшоў на ганак, падагнуўшы полы кажушка і ўскінуўшы рукі ў кішэні*).

Пачатковыя **абзацы-разважанні** перадаюць інфармацыю, у аснове якой ляжыць светапогляд аўтара, ідэі і вывады, зробленыя на аснове ўласнага жыццёвага вопыту ці вопыту, назапашанага чалавецтвам:

Найдрабнейшае каліва травы — незаўважанае ці даўно забытае, — і яно можа калі-небудзь увайсці раптам у жыццё чалавека, заняць увагу і думкі. І няма тае рамы, у якую можна было б, нават самаму моцнаму з моцных, увагнаць гэтую з’яву з малым калівам травы. А якую адлегласць трэба вымераць ад травы да чалавека?! (1, 501).

У першым абзацы апавядання “Трагедыя майго настаўніка” пісьменнік звярнуўся да індывідуальнага вопыту чытача і скіраваў яго на філасофскае асэнсаванне апісаных далей падзей, таму ініцыяльны абзац-разважанне, нягледзячы на апасродкаваную сувязь са зместам твора, мае важнае значэнне для раскрыцця яго асноўнай ідэі.

У асобных выпадках Кузьма Чорны парушае храналогію развіцця падзей і пачынае тэкст ініцыяльным абзацам, у якім — развязка твора (так званым **абзацам-вынікам**). Разгледзім ініцыяльны і фінальны абзацы апавядання “Спатканні з васпаватым чалавекам”:

Як чысцілі загадчыка культасветнай працы на заводзе, Явіч папрасіў слова і пачаў гаварыць (2, 108).

Пасля таго, як Явіч скончыў гаварыць, чыстку заводскага культасветніка адклалі, каб пачуць слова N-скай сельсаветчыцы.

Яна прыехала сама (2, 121).

У апавяданні расказваецца, дзе і пры якіх умовах раней сустракаліся героі, але толькі ў канцы твора чытач разумее, чаму так важна было Явічу сказаць сваё слова.

Як бачым, ініцыяльныя абзацы могуць быць непасрэдна звязанымі з фінальнымі, утвараючы так званыя **рамачныя абзацы**. Такія абзацы адыгрываюць значную ролю ў арганізацыі тэксту, бо падкрэсліваюць яго цэласнасць. Параўнаем пачатак і заканчэнне апавядання “Маё дзела цялячае”:

Плюхаючы на лужах босымі нагамі, член сельскага Савета Юлік Карнавух шпарка бегаў ад хаты да хаты і “зганяў сход” (1, 39).

А цераз тры тыдні, як заява прыйшла з павета з рэзалюцыяй, Юлік пайшоў на вуліцы, зазіраючы ў кожнае акно, так, як і той раз. Але цяпер яму памагаў ужо сам Мацвей Сцепанец.

І як прайшлі яны з канца ў канец вуліцу, усе — ад мала да вялікага — пайшлі выбіраць свой сельсавет (1, 52).

Відавочна, што неабавязкова, каб рамачныя абзацы былі лексічна і сінтаксічна тоеснымі. У нашым прыкладзе сэнсавую сувязь паміж гэтымі кампазіцыйна значнымі часткамі тэксту забяспечваюць лексічны паўтор (Юлік), займеннікавая рэпрэзентацыя (як і ў той раз), супрацьпастаўленне (“зганяў сход” — усе пайшлі выбіраць свой сельсавет).

Як абсалютны канец тэксту фінальныя абзацы маюць спецыфічныя структурна-семантычныя асаблівасці, што дазваляе гаварыць пра закрыты і адкрыты тып канцовак мастацкага тэксту.

На завершанасць апавядання і сюжэтнай лініі паказваюць фінальныя **абзацы-развязкі**, якія з’яўляюцца фармальным завяршэннем мастацкага тэксту (ці яго часткі) і супадаюць з развязкай твора:

Радасна і часта аглядаючыся на горад, Максімка пагнаў Буланчыка на мокрай ад растаўшага снегу дарозе (1, 162).

У апавяданні расказваецца пра прыгоды селяніна Максімкі, які разам з аднавяскоўцамі паехаў у горад здаваць падатак і вымушаны быў значаваць. Знаёмства з заезджым домам і Домам селяніна пераканалі Максімку, што “ў адным горадзе два гарады”. заключны абзац паказвае на завершанасць твора: герой вяртаецца дадому, знайшоўшы “свой горад”.

Фінальны абзац можа выконваць ролю своеасаблівага эпілога:

У Сашкі астаўся нявыкарастаны пропуск на адну з трыбун перад Домам урада. На трыбуне стаяла Люба поплич з Рыльскім. Яны глядзелі на парад войска перад урадавай трыбунай. Цырыманіяльным маршам праходзілі часці артылерыйскага палка. Рыльскі дакрануўся да Любінага пляча і паказаў рукой. Люба пазнала свайго бацьку. Камандзір палка Лук’янскі вёў свой полк. У гэтым руху шрамаў яго нельга было заўважыць таксама, як і таго, што ён не спаў цэлую ноч, не могучы нагаварыцца з дачкой. Чорны конь пад ім танцаваў у лёгкай хадзе. Гадзіны праз паўтары ішлі калоны моладзі. У адной калоне быў Лук’янскага ўнук. Калона ішла танцуючы. Тут вайсковы зборны аркестр быў заменен адмысловым. Лёгкая матэрыя розных колераў уздымалася ветрам, і здавалася, што адзетыя ў яе людзі не маюць у сабе ніякай цяжкасці (5, 360).

У фінальным абзацы рамана “Люба Лук’янская” пісьменнік падводзіць вынік развіццю некалькіх сюжэтных ліній, заканчвае гісторыю трох пакаленняў. Бацькі (Лук’янскі, Рыльскі) заваявалі для сваіх дзяцей і ўнукаў новы лад жыцця. Люба Лук’янская — прадстаўнік пакалення дзяцей — прыняла ўдзел у барацьбе за новае жыццё і сваімі ўласнымі рукамі стварала яго. Бацькі, дзеці і ўнукі святкуюць перамогу.

Творы з адкрытымі заключнымі абзацамі актывізуюць успрыманне чытача, уключаюць яго ў сааўтарства, бо аўтар наўмысна пакідае пэўную праблему нявырашанай:

Поезд крычаў і стукаў, збіраўся адыходзіць, а Рыта стаяла, ахопленая жаданнем пайсці туды і з усімі ўсё ісці ды ісці... (1, 394).

Скончыў ён [Парфір Кіяцкі] сваю гаворку на паўслове, не скончыўшы пачатае думкі. І каламутным зіркам сачыў, як у кутку, за маленькім столікам, рамізнікі елі селядцы і як праз мокрыя ад пары дзверы выходзілі і ўваходзілі ўсё новыя і новыя людзі (1, 366).

У прыведзеных прыкладах пісьменнік развітваецца са сваімі героямі, так і не паставіўшы апошняй кропкі ў развіцці сюжэта, у раскрыцці характараў персанажаў.

Такім чынам, ініцыяльныя і фінальныя абзацы кампазіцыйна важныя. Ініцыяльныя абзацы сігналізуюць аб пераходзе са свету рэчаіснасці ў свет уяўлення, уводзяць чытача ў вобразны мастацкі свет, уздзейнічаюць на яго пачуцці. Фінальныя абзацы выконваюць тэкстаўтваральную, дэлімітацыйную, эmfатычную (эmfаза — узмацненне эмацыянальнай выразнасці, выдзяленне якога-небудзь элемента), абагульняльную функцыі. Знаёмства з сэнсава-функцыянальнай абумоўленасцю выдзялення такіх абзацаў у творах Кузьмы Чорнага, на нашу думку, садзейнічае развіццю навыкаў лінгвістычнага аналізу мастацкага тэксту, дае магчымасць вызначыць своеасабліvasць манеры пісьменніка.

Літаратура

¹**Турчин И. Л.** Композиционно-стилистические и архитектурные свойства абзаца: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. — Калинин, 1974. — С. 4.

²**Покусаенко В. К.** К вопросу о функции абзаца // Структура предложения и абзац. — Ростов-на-Дону, 1974. — С. 112—121.

³**Чорны К.** Збор твораў: У 8 т. Т. 6. — Мн., 1974. — С. 231. Далей цытаты падаюцца паводле гэтага выдання з пазначэннем тома і старонкі ў дужках.